

HUMAN
SCIENCES.UZ

ISSN 3093-8961

www.humansciences.uz

INSONSHUNOSLIK FANLARI JURNALI
JOURNAL OF HUMANITIES
ЖУРНАЛ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

2026

2-JILD | 4-SON

SAYT: <https://humansciences.uz>

HUMANSIENCES.UZ

№ 4 (2)-2026

INSONSHUNOSLIK FANLARI JURNALI

JOURNAL OF HUMANITIES

ЖУРНАЛ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

TOSHKENT-2026

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00 – TARIX FANLARI

Rajapov Mardonbek Qosimboy o'g'li
Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).
E-mail: mardonbekoff@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5245-6021

Xaynazarov Baxromjon Baxtiyorovich
Tarix fanlari doktori (DSc). Dotsent.
E-mail: bahrom_bek@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1266-1557

Saidboboyev Zokirjon Abdulkarimovich
Tarix fanlari nomzodi (Ph.D.). Professor.
E-mail: zsaidboboev@yahoo.com
ORCID: 0009-0008-3960-2427

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

Urdushev Xamrakul
Iqtisodiyot fanlari nomzodi. Dotsent.
E-mail: xurdushev@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4984-0214

Berdiyarov Baxriddin Tavasharovich
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: bahriddin.bfa@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8591-6840

Avlokulov Anvar Ziyadullayevich
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: anvaravlokulovz@gamail.com
ORCID: 0000-0002-6683-8995

Norov Asror Egamberdiyevich
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc).
E-mail: a.norov@ilmiy.uz

Ostonokulov Azamat Abdulkarimovich
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: a.ostonokulov@tsue.uz
ORCID: 0000-0003-2792-3174

Rustamova Sayyora Xatamovna
Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD). V.b Dotsent.
E-mail: rustamova0302@mail.ru

Shadiyev Xamid Azimovich
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: su9795744@gmail.com

Nasirov Egamkul Ismailovich
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: e.nosirov@tsue.uz
ORCID: 0000-0002-9355-1973

Kuliboev Azamat Shonazarovich
Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD). Dotsent.
E-mail: azamatkuliboyev@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3357-070X

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

Turdiyev Bexruz Sobirovich
Falsafa fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: bekiuz0302@yahoo.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3260-3327>

Bekbaev Rauf Rustamovich
Falsafa fanlari doktori (DSc). Dotsent.
E-mail: rauf.r.bekbaev@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5072-3379

Yusubov Jaloliddin Kadamovich
Falsafa fanlari doktori (DSc). Dotsent.
E-mail: yusubovjaloliddin@gmail.com
ORCID: 0009-0003-1401-7997

Yuldashev Nurbek Normurodovich
Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).
Katta ilmiy xodim.
O'zbekiston.
ORCID: 0000-0002-4628-8789

Eshnazarova Farida Jo'raqulovna
Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).
Dotsent.
E-mail: faridaeshnazarova4@gmail.com
ORCID: 0009-0000-2496-4443

Parpiyev Muxammadjon Tolibovich
Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).
Dotsent.
ORCID: 0009-0000-1869-9348

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

Axmedov Oybek Saporbaevich
Filologiya fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: oybekakhmedov1978@gmail.com
ORCID: 0009-0003-3122-1973

Samigova Xushnuda Batirovna
Filologiya fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: kabsam@yandex.ru
ORCID: 0009-0005-2327-106X

Eshmo‘minov Asqar Allamurodovich
Filologiya fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: asqar@list.ru

Axmedova Mehrinigor Bahodirovna
Filologiya fanlari doktori (DSc). Professor v.b.
E-mail: mexrisha82@mail.ru
ORCID: 0000-0003-1198-0326

Absalamova Gulmira Sharifovna
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD). Dotsent.
E-mail: gulmirasharifovna@gmail.com
ORCID: 0009-0005-6105-4752

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna
Filologiya fanlari nomzodi. Dotsent.
E-mail: salaxiddinovamusharraf@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0534-5633

Ravshan Turakulovich
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD). Professor.
E-mail: docravshanniyazov@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6146-1789

Sanakulov Zayniddin Ibodullayevich
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD). Dotsent.
E-mail: z.sanakulov@cspu.uz
ORCID: 0000-0002-6952-7738

Bawetdinov Muxammeddin Kazimbekovich
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD).
E-mail: b_muxammed@karsu.uz
ORCID: 0009-0007-9826-175X

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna
Yuridik fanlar doktori (DSc). Professor.
E-mail: feruza.mukhitdinova@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1721-0189

Ilhombekov Jasurbek Ilxombek o‘g‘li
Yuridik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).
Katta o‘qituvchi.
E-mail: jafarbek22@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9867-3363

Imomov Nurillo Fayzullaevich
Yuridik fanlar doktori (DSc). Professor.
E-mail: nurillo_1212@mail.ru
ORCID: 0000-0001-8090-842X

Pirmatov Otabek Shavkatovich
Yuridik fanlar doktori (DSc). Professor v.b.
E-mail: pirmatov.otabek.89@inbox.ru
ORCID: 0000-0002-0774-661

Ismoilov Shuhratjon Abdusaminovich
Yuridik fanlar doktori (DSc). Dotsent.
E-mail: ismoilov.shuhrat80@mail.ru
ORCID: 0000-0003-0947-6163

Matkarimov Kudrat Kalandarovich
Yuridik fanlar doktori (DSc). Dotsent.
E-mail: qudrat1979uzb@gmail.com
ORCID: 000-0003-0396-4027

Xudaykulov Feruzbek Xurramovich
Yuridik fanlar doktori (DSc). Dotsent.
E-mail: dr.profil14@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4940-3762

Hakimov Komil Baxtiyarovich
Yuridik fanlar doktori (DSc). Professor.
E-mail: professorkomilkhakimov@gmail.com

Kadirova Moxigul Xamitovna
Yuridik fanlar doktori (DSc). Professor v.b.
E-mail: m.kadirova@tsul.uz
ORCID: 0000-0003-1450-7542

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

Haqberdiyev Baxtiyor Rustamovich
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD). Dotsent.
E-mail: bahtiyor.haqberdiyev@mail.ru
ORCID: 0000-0002-2208-7827

Erkulova Feruza Melikuziyevna
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD). Dotsent.
E-mail: feruzaerkulovauzb@gmail.com

Shirnazarova Zamira Allaberdiyevna
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD). E-mail: zamira.sh@terdpi.uz
ORCID: 0000-0001-9870-6295

Oymatova Nilufar Mirjamolovna
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD). E-mail: nilufar.oymatova@gmail.com

Eshchanova Xolida Xudayarovna
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD). E-mail: eshchanovaxolida@gmail.com

Karshieva Dilbar Eshpulatovna
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD). Dotsent.
E-mail: d.karshiyeva1986@gmail.com

Raxmatov Otabek Urinbosarovich
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD). E-mail: rahmatov.otabek@inbox.ru
ORCID: 0000-0003-1288-3042

23.00.00 – SIYOSIY FANLAR

Turayev Abrar Saloxiddinovich
Siyosiy fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).
Dotsent. E-mail: ijtimoiy2017@mail.ru
ORCID: 0000-0003-1741-6857

INSONSHUNOSLIK FANLARI elektron
jurnali 2025-yil 6-iyunda 830912-sonli
guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan
o'tkazilgan.

Muassis: "SCIENCEPROBLEMS TEAM"
mas'uliyati cheklangan jamiyati.

TAHRIRIYAT MANZILI:

Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik
Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron
manzil: scienceproblems.uz@gmail.com

MUNDARIJA

TARIX FANLARI

Olimova Sevara

“GO‘RO‘G‘LI” DOSTONIDAGI AN‘ANAVIY JAMIYAT MAROSIMLARINING TARIXIY-ETNOGRAFIK TAHLILI6-10

Yuldasheva Shahlo

XVI – XIX ASRLAR XIVA XONLIGI ETNO- SIYOSIY TARIXI MUOMMOLARI (ETNOLOGIK TADQIQOTLAR ASOSIDA) 11-15

Abdullayeva Shoxnoza

“XORAZM MUSIQIY TARIXCHASI” ASARI – MARKAZIY OSIYO MUSIQIY SAN‘ATINI O‘RGANISHDA MUHIM MANBA SIFATIDA 16-22

Djabbarova Sevara

XORAZMDA ZIYORATGOH MADANIYATI: ISLOMIY VA MAHALLIY UNSURLAR UYG‘UNLIGI 23-26

Jumabekova Zarafshan

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA QAL‘AJIQ QAL‘A YODGORLIGINI QAYTA TIKLASH VA REKONSTRUKSIYA QILISH 27-31

FILOLOGIYA FANLARI

Isanova Feruza

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI XALQARO HUQUQ SOHASIGA OID LEKSIK BIRLIKLARNING MORFOLOGIK TUZILISHI: QIYOSIY TAHLIL 32-41

YURIDIK FANLAR

Zokirov Shoxruxbek

QONUNCHILIKNI TIZIMLASHTIRISHNING SHAKLLARI VA ULARNING NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR SIFATIGA TA‘SIRI 42-48

Article / Original Paper

“XORAZM MUSIQIY TARIXCHASI” ASARI – MARKAZIY OSIYO MUSIQIY SAN’ATINI O’RGANISHDA MUHIM MANBA SIFATIDA

Abdullayeva Shoxnoza Shokirovna

Ma’mun Universiteti NTM,

Tarix yo’nalishi magistratura talabasi

Email: shahnozaabdullayeva26@mail.com

Annotatsiya. Mazkur maqola 1925-yilda Mulla Bekjon Rahmon o’g’li va Muhammad Yusuf Devonzoda tomonidan hammualliflikda yozilgan “Xorazm musiqiy tarixchasi” risolasining tarixshunoslik va manbashunoslikdagi muhim ahamiyatini tadqiq etishga qaratilgan. Markaziy Osiyo etno-musiqashunosligida fundamental tayanch manba sifatida xizmat qiluvchi ushbu risola, tarixan asrlar davomida faqat og’zaki uzatma (tavotur) orqali yashab kelgan Xorazm musiqiy an’alarining misli ko’rilmagan yozma arxivini taqdim etadi. Maqolada musiqiy manbashunoslik metodologiyasi qo’llanilgan holda, XIX asr oxirida Xiva xonligida yuz bergan “Feruz renessansi” davrida maqomat tizimining institutsionallashuvini hujjatlashtirishda risola tutgan o’rin chuqur tahlil qilinadi. Bundan tashqari, asarning Xorazm tanbur chizig’ini (o’n sakkiz chizikli tabulatura tizimi) semiotik jihatdan parolini ochishdagi hal qiluvchi hissasi hamda keyinchalik avj olgan sovet madaniy birxillashtirish fonida avtentik (sof) mahalliy musiqiy atamalarni saqlab qolishdagi qimmatini yoritiladi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, 1925-yilgi ushbu risola shunchaki o’tmish xotiralaridan iborat tarixiy esdalik emas, balki og’zaki ijrochilik amaliyoti va tizimlashtirilgan musiqashunoslik tasniflash o’rtasidagi hal qiluvchi epistemologik ko’prikdir. Bu omil uni zamonaviy etno-musiqashunoslik va madaniyat tarixi bo’yicha olib boriladigan xalqaro tadqiqotlar uchun birlamchi manbaga aylantiradi.

Kalit so’zlar: Xorazm musiqasi, musiqiy manbashunoslik, etnomusiqashunoslik, maqom tizimi, tabulatura, og’zaki an’ana, matnshunoslik, Markaziy Osiyo tarixi.

THE WORK “A BRIEF HISTORY OF KHOREZMIAN MUSIC” AS AN IMPORTANT SOURCE IN THE STUDY OF CENTRAL ASIAN MUSICAL ART

Abdullayeva Shoxnoza Shokirovna

Master's Student, Department of History,

Ma'mun University NGO, Uzbekistan

Annotation. This article aims to explore the significant historiographical and source-study importance of the treatise “A Brief History of Khorezmian Music” (Xorazm musiqiy tarixchasi), co-authored by Mulla Bekjon Rahmon o’g’li and Muhammad Yusuf Devonzoda in 1925. Serving as a fundamental reference source in Central Asian ethnomusicology, this treatise provides an unprecedented written archive of Khorezmian musical traditions, which had historically survived for centuries exclusively through oral transmission (tavotur). Employing the methodology of musical source study, the article provides an in-depth analysis of the treatise’s role in documenting the institutionalization of the maqom system during the “Feruz Renaissance” in the Khiva Khanate at the end of the 19th century. Furthermore, it highlights the work’s crucial contribution to the semiotic deciphering of the Khorezmian tanbur notation (an eighteen-line tablature system) and its value in preserving authentic local musical terminology amidst the subsequent rise of Soviet cultural homogenization.

The research results confirm that this 1925 treatise is not merely a historical memoir of the past, but a crucial epistemological bridge between oral performance practice and systematized musicological classification. This factor renders it a primary source for international research in modern ethnomusicology and cultural history.

Keywords: Khorezmian music, musical source study, ethnomusicology, maqom system, tablature, oral tradition, textology, History of Central Asia.

DOI: <https://doi.org/10.47390/hum-i4v2y2026/n03>

KIRISH

Tarixiy musiqashunoslik fanida musiqiy asoslarni qayta tiklash uchun yozma manbalar, ya'ni, nazariy risolalardan tortib to kodifikatsiya qilingan notalargacha — asosiy obyektiv vosita bo'lib xizmat qiladi. Buning aksincha, Markaziy Osiyo xalqlarining musiqiy merosi tarixan qat'iy ravishda “ustoz-shogird” zanjiri doirasida, islomiy an'analarda tavotur (uzluksiz eshitish va eslab qolish uzatmasi) deb ataluvchi og'zaki vosita orqali avloddan-avlodga o'tkazib kelingan.

Shu o'rinda, mintaqaning XX asrgacha bo'lgan musiqiy amaliyotlarini qat'iy tarixshunoslik tahlil qilish olimlar uchun o'ta murakkab metodologik muammolarni keltirib chiqaradi, chunki o'ziga xos ijro uslublari, murakkab ritmik formulalar va tuzilmaviy ta'limot bo'yicha obyektiv, tizimli hujjatlar fanda taqchil hisoblanadi.

Garchi turli xronikalar, saroy solnomalari va she'riy tazkiralalar (masalan, Alisher Navoiyning Majolis un-nafois yoki Darvish Alining Risolayi musiqi kabi asarlari) yirik sozanda va hofizlar haqida umumiy eslatmalar bersa-da, bevosita musiqaning o'zini nazariy va amaliy mexanikasini akademik tilda yoritib beruvchi keng qamrovli risolalar g'oyatda noyobdir.

Aynan ana shu metodologik va obyektiv bo'shliqni to'ldirishda 1925-yilda Mulla Bekjon Rahmon o'g'li va Muhammad Yusuf Devonzoda tomonidan yozilgan “Xorazm musiqiy tarixchasi” asari muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Ushbu risola Xorazm musiqiy tafakkurini tizimlashtirishga bag'ishlangan eng ilk va eng salmoqli tizimli tayanch manba hisoblanadi. Asar, xususan, Xiva xonligidagi ijtimoiy-madaniy uyg'onish — ko'pincha fanda “Feruz renessansi” (XIX asr oxiri) deb ataluvchi davrda yetishtirilgan institutsional maqomat tizimini hujjatlashtiradi va fanda “Xorazm tanbur chizig'i” nomi bilan mashhur bo'lgan o'ziga xos mahalliy tabulaturaning tarkibiy tuzilishini ochib beradi. Mazkur risola o'z tabiatiga ko'ra mutlaq og'zaki an'ananing yozma (matniy va grafik) kodifikatsiyaga o'tishdek ahamiyatli tarixiy vazifani bajargan.

Zamonaviy musiqashunoslikda “Xorazm musiqiy tarixchasi” dan ma'lumotlar olish yoki havola keltirish maqsadida tez-tez foydalanilsa-da, asar qo'lyozmasining o'zini mustaqil tarixshunoslik va matnshunoslik (textological) tadqiqot obyekti sifatida ko'rib chiqadigan keng qamrovli ilmiy ishlar yetarli darajada emas. Fanda bu asardan shunchaki ma'lumotnoma sifatida emas, balki gnoseologik jarayonning o'zagi sifatida foydalanish bo'yicha jiddiy talab mavjud.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — 1925-yilda yozilgan ushbu risolaning etno-musiqashunoslik bo'yicha olib boriladigan xalqaro tadqiqotlar uchun fundamental birlamchi manba sifatidagi maqomini tanqidiy baholash va ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqotda manbashunoslik yondashuvini qo'llagan holda, matnda saqlanib qolgan asosiy ilmiy yangiliklarni — ya'ni, nota yozuvi ixtirosining hujjatlashtirilishi, qat'iy musiqiy ierarxik tasnifning o'rnatilishi hamda avtentik organologik va nazariy leksikaning saqlanib qolinishini chuqur yoritishni maqsad qilgan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Fanda “Xorazm musiqiy tarixchasi” asarining akademik darajada qabul qilinishi va undan foydalanilish jarayonini tizimli ravishda uchta aniq tarixshunoslik davrga bo'lish mumkin: 1) Jadidchilik va ilk Sovet davri, 2) Milliy qayta kashf etilish davri (XX asr oxiri) va 3) Zamonaviy milliy va xalqaro tadqiqotlar.

1) Risolaning 1925-yilda nashr etilishi Turkiston musiqiy merosini kodifikatsiya qilish va qayta tiklashga qaratilgan qizg'in intellektual harakatlar davri — jadidchilik harakati bilan

mos keldi. Taniqli ziyoli Abdurauf Fitrat asarning amaliy-daliliy qadr-qimmatini birinchilardan bo'lib anglab yetgan yirik olimlardan biri edi. O'zining 1927-yilda yozilgan fundamental "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asarida Fitrat Markaziy Osiyo modal (maqom) tizimlarining izchil tarixini shakllantirish maqsadida, Mulla Bekjonning Xorazm va Buxoro maqomlari an'analari o'rtasida o'tkazgan tipologik farqlashlariga keng tayandi [2]. Biroq, 1930-yillardagi stalinch qatag'onlar hamda keyinchalik sovet madaniy birxillashtirish siyosatining o'rnatilishi ushbu risolani uzoq yillar davomida arxivlarda chetda qolib ketishiga olib keldi. Ushbu davrda V. Uspenskiy va V. Belyayev kabi yirik sovet musiqashunoslari mintaqa musiqasini asosan yevrotsentrik etno-musiqashunoslik qoliplari orqali tadqiq qildilar va bu jarayonda mahalliy nazariy matnlar, shu jumladan Mulla Bekjon asari, ko'pincha chetga surib qo'yildi [13, 14].

2) Milliy qayta kashf etilish davri (1980–2000-yillar). Risolani akademik jihatdan ilmiy muamolaga qaytarish jarayoniga marhum olim, san'atshunoslik fanlari nomzodi Botir Matyoqubov boshchilik qildi. B. Matyoqubov uzoq yillik qat'iy arxiv izlanishlaridan so'ng, 1998-yilda qo'lyozmani eski o'zbek (fors-arab) yozuvidan zamonaviy alifboga tabdil qildi hamda matnni o'zining keng qamrovli filologik izohlari va mualliflarning biografik tahlillari bilan ta'minladi [1]. Mazkur nashr O'zbekiston musiqashunosligida tom ma'noda muhim burilish yasadi. Aynan shu davrga kelib, boshqa bir yirik olim Otanzar Matyoqubov asardagi eng ulkan kashfiyot — "Xorazm tanbur chizig'i"ni G'arb akademiyasiga olib kirdi. Uning nufuzli "Yearbook for Traditional Music" jurnalida 1990-yilda chop etilgan ingliz tilidagi maqolasi xorijliklar uchun tabulaturaning ilk xalqaro semiotik tahlilini taqdim etdi [8]. Bu rivojlanish jarayoni 2009-yilda O. Matyoqubov, R. Boltayev va H. Aminovlar tomonidan chop etilgan "Xorazm tanbur chizig'i" nomli fundamental monografiya bilan o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqdi; mazkur asar butunlay 1925-yilgi risolaning empirik ma'lumotlariga tayangan holda yozilgan edi [6].

3) Bugungi zamonaviy fan maydonida ushbu risola turli etnomusiqiy va madaniyatshunoslik sub-intizomlarida aylanib o'tib bo'lmaydigan beqiyos manba bo'lib xizmat qilmoqda. Masalan, yosh tadqiqotchilar K. Xasanova va D. Raxmatovalar matndan 18 chizikli nota yozuvi tizimining pedagogik va tuzilmaviy nozik jihatlarini o'rganishda foydalanganlar [3, 4]. Shuningdek, olim I. Yuldashev risoladagi "Dutor maqomlari" turkumiga tayangan holda, ko'chmanchi turkiy xalqlarning musiqiy estetikasiga xos bo'lgan arxaik, zoomorfik (ot jonzoti bilan bog'liq) ritmik naqshlarni ilmiy tahlil qilgan [5]. Xalqaro miqyosda esa, hududiy identifikatsiya, ijrochilik va modal (maqom) nazariyasi o'rtasidagi kesishuvlarni tadqiq qiluvchi olimlar — masalan, Xorazm raqsining ijtimoiy-madaniy identifikatsiyasi bo'yicha R. Turaeva [7], Markaziy Osiyo madaniy geografiyasi bo'yicha T. Levin [11] va qiyosiy maqom nazariyasi bo'yicha B. Keogh [15] kabilar — Yaqin Sharq modal nazariyalari va Markaziy Osiyo amaliyoti o'rtasidagi konseptual bo'shliqni bog'lashda Mulla Bekjon risolasiga yagona qat'iy birlamchi manba sifatida suyanadilar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda musiqiy arxeografiya va manbashunoslik tamoyillariga asoslangan sifat, tarixiy-tahliliy tadqiqot metodlari qo'llaniladi. Tadqiqotning asosiy tahlil obyekti sifatida 1925-yilda chop etilgan "Xorazm musiqiy tarixchasi" matni tanlab olindi. O'rganish metodologiyasi o'zida quyidagi akademik yondashuvlarni integratsiya qiladi:

1) Matnshunoslik va filologik tahlil. Asl matn uning empirik ishonchligi, mualliflar maqsadi (intentsiyasi) va fanga kiritgan nazariy hissalarini baholash uchun qattiq

skrutinizatsiyadan o'tkazildi. Bu jarayon mualliflar tomonidan qo'llanilgan arxaik musiqiy leksikaning etimologik kelib chiqishini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

2) Tarixshunoslik tahlili. 1925-yildan to bugungi kungacha Sovet, post-Sovet va xalqaro musiqashunoslikning keng ko'rinishida asarning fanga qanday integratsiya qilingani, qaysi davrlarda senzura qilingani va qanday qilib qayta tiklanganligini kuzatish uchun xronologik tahlil amalga oshirildi.

3) Qiyosiy tipologiya. Risolada yoritilgan Xorazm maqomlarining tuzilmaviy tasniflari mintaqaviy idiomatik tafovutlarni ajratib ko'rsatish maqsadida, unga qo'shni bo'lgan boshqa modal an'analar (masalan, Buxoro Shashmaqomi va Fors Dastgohi) tasniflari bilan tizimli ravishda qiyoslandi.

4) Semiotik tahlil. Maqolada asarda berilgan "tanbur tabulaturasi" (chizig'i) tizimi baholanib, undagi grafik belgilar (chiziq, nuqtalar) shunchaki oddiy musiqiy notalar emas, balki harakatga oid ijrochilik usullarining semiotik ma'no tashuvchilari sifatida talqin qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

"Xorazm musiqiy tarixchasi" asarining fanda almashtirib bo'lmaydigan manba ekanligi uning to'rtta fundamental akademik hissasi bilan isbotlanadi. Quyidagi parametrlar asarning nima uchun har qanday jiddiy etnomusiqashunoslik tadqiqoti uchun shartli tayanch manba bo'lib qolayotganini ko'rsatadi.

1) Og'zaki an'analarning institutsionallashtirish

XIX asrning ikkinchi yarmida Xiva xonligi xon Feruz (Sayid Muhammad Rahimxon II) homiyligi ostida ulkan madaniy yuksalishni boshdan kechirdi. Garchi Bobojon Tarroh kabi mualliflarning adabiy xotiralari [9] ushbu davrga oid sotsiologik lavhalarini taqdim etsa-da, 1925-yildagi Mulla Bekjon risolasigina ushbu madaniy institutsionallashtirishning bevosita va aniq ilmiy hujjatlashtirilishini ta'minlaydi.

Mualliflar Xorazm musiqasining tarqoq, markazlashmagan og'zaki xalq amaliyotidan qat'iy tartibga solingan, saroy tomonidan moliyalashtiriladigan ilmiy tizimga qanday o'tish jarayonini nihoyatda sinchkovlik bilan xronologik tarzda yozib qoldirganlar. Matndan ma'lum bo'lishicha, Feruz amalda Markaziy Osiyo miqyosidagi o'ziga xos "konservatoriya"ni tashkil etgan va mahalliy maqomlar repertuarini tizimli ravishda taftish qilishni, ya'ni, qayta ko'rib chiqishni boshlagan. Mulla Bekjon asari Xorazm maqomlaridagi tuzilmaviy kamchiliklar (masalan, ayrim maqomlarda ma'lum ufor yoki tarona ritmik tsikllarining yo'qligi) qanday qilib aniqlangani va bartaraf etilgani haqida tekshirish mumkin bo'lgan aniq tarixiy dalillarni keltiradi. Bu jarayon Buxoro va Erondan taklif etilgan usta musiqachilar (masalan, Niyozjonxo'ja, Xudoyberdi Muhrkan kabilar) hamda Komil Xorazmiy kabi mahalliy nazariyotchilar o'rtasidagi chuqur intellektual almashinuv orqali amalga oshirilganini asar isbotlaydi.

Madaniyat tarixchilari uchun bu yozuvlar davlat homiyligining musiqani kodifikatsiya qilish va turli mintaqalar o'rtasida intellektual sintezni yuzaga keltirishdagi o'rni to'g'risida tengsiz dalil hisoblanadi.

2) Xorazm tabulaturasi ixtirosining yagona tayanch arxivi

Tarixiy musiqashunoslikda insoniyat xotirasidan olingan musiqiy ohanglarni grafik (chiziq) shaklga o'tkazish ixtirosi har qanday musiqiy madaniyatdagi eng muhim evolyutsion burilish sanaladi. G'arb musiqasidagi asrlar davomida organik, sekin-asta evolyutsiya qilgan besh chiziq (Gvido d'Arezzo) nota tizimidan farqli o'laroq, Xorazm tabulaturasining yaratilishi

bevosita davlat tomonidan buyurtma qilingan, ongli ravishda “tepadan-pastga” yo‘naltirilgan va aniq maqsadli intellektual loyiha bo‘lgan.

O‘rta asrlarda Safiuddin Urmaviy kabi olimlar tomonidan konseptualizatsiya qilingan oldingi harfiy (abjad) notalar keng amaliyotga kira olmagan va omma tomonidan o‘zlashtirilmagan bir sharoitda, Xorazm ixtirosi amaliy jihatdan o‘ta funksional ekanligini isbotladi. Fanda ushbu ixtiro qachon, kim tomonidan va qanday texnologik mexanika asosida loyihalashtirilgan, degan murakkab historiografik savollarga yagona asosli javobni faqat "Xorazm musiqiy tarixchasi" asari beradi.

Risolada hujjatlashtirilishicha, Feruzning qat‘iy farmoniga binoan, yirik davlat arbobi, shoir va musiqashunos Pahlavon Niyoz Mirzaboshi (Kamil Xorazmiy) ko‘rgazmali nota tizimini ixtiro qilgan. Bu tizim bevosita tanbur cholg‘usi dastasidagi 18 ta pardaga mos keladigan o‘n sakkizta gorizontaal chiziqdan iborat edi [3, 8]. Asar ushbu tabulaturaning qanday ishlash mexanikasini ochiq tushuntirib beradi:

–Har bir gorizontaal chiziq tanburdagi muayyan bir pardaning (masalan, Zang, Segoh, Buzruk pardalarining) fazoviy ko‘rinishini bildiradi.

–Chiziqalar ustida joylashgan grafik belgilar (nuqtalar va aylanalar) noxun (simli mediator)ning qanday va qaysi yo‘nalishda (tepaga yoki pastga qarab) chertilishining aniq kinetik harakatini (zarbni) ko‘rsatadi.

Ushbu nuqtalar orasidagi lateral (gorizontaal) masofa esa metrik sikllarning ritmik cho‘zimini (tempini) qat‘iy belgilaydi.

Bundan tashqari, risolada Kamil Xorazmiyning o‘g‘li Muhammad Rasul Mirzaboshi ushbu ixtironi yanada sayqallab, Xorazm Shashmaqomi hamda Dutor maqomlarining barcha qismlarini to‘liq qog‘ozga tushirgani va shu tariqa olti jildlik nodir qo‘lyozma arxivni (“Musavvadayi chizig‘i maqomot”) yaratgani ham tarix uchun muhrlab qo‘yilgan. Bu rivoyat og‘zaki tavotur an‘anasining endilikda qat‘iy kodifikatsiya qilinganini inkor etib bo‘lmas dalil bilan tasdiqlaydi.

3) Qat‘iy musiqiy tasnifning yaratilishi

1925-yilgacha akademik yozuvlarda Markaziy Osiyo musiqiy janrlarining toifalanishi (katalogizatsiyasi) ko‘pincha tizimsiz, aralash-quralash holda tasvirlangan edi. Risolaning uchinchi eng muhim hissasi shundaki, u Xorazm musiqiy korpusining mutlaqo mukammal, ierarxik tasniflash modelini fanga kiritdi. Mulla Bekjonning ushbu modeli bugungi kungacha O‘zbekiston konservatoriyalarida tayanch standart bo‘lib qolmoqda. Mualliflar musiqiy merosni uchta alohida yo‘nalishlarga ajratdilar:

– Tanbur maqomlari (Xorazm Shashmaqomi): Rost, Buzruk, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq kabi maqomlardan tashkil topgan. Matn har bir maqomning ichki syuita tarkibini (Tasnif, Tarje, Peshrav, Ufor va hokazo) izchil tartibda kataloglashtirgan. Eng asosiysi, risola Xorazm maqomlarini Buxoro Shashmaqomidan analitik jihatdan aniq farqlab ko‘rsatadi va bunda Xorazm maktabining ko‘proq uzoq davom etadigan cholg‘u qismlariga (mushkilot yo‘llariga) tayanishini hamda uning ufor tsikllarining o‘ziga xos kinetik, raqsobp tabiatini alohida ta’kidlaydi.

– Dutor maqomlari: Risola fanga faqat Xorazm uchungina xos bo‘lgan, Buxoro an‘anasida umuman uchramaydigan mutlaqo mustaqil cholg‘u tsiklini ma’lum qildi. Asar Miskin, Aliqambar va Sadri Iroq [1] kabi yirik dator turkumlarini hujjatlashtirish orqali zamonaviy cholg‘ushunoslarga qimmatli ma’lumotlarni berdi. O. Matyoqubov va I. Yuldashev kabi

zamonaviy olimlarning tahlillari ta'kidlaganidek, ushbu maqomlarga xos bo'lgan o'ng qo'l ijro uslublari (rez, shir-ba-bum zarblari) va keskin kvarta-kvinta intervallaridagi sakrashlar qadimiy, zoomorfik (ya'ni, ot jonzoti bilan bog'liq) vizuallikning akustik ramzi bo'lib, bu musiqa to'g'ridan to'g'ri mintaqaning ko'chmanchi turkiy ildizlari bilan bog'liqligini ko'rsatadi [5].

-Xalq nag'malari: Asardagi tasnif xalq orasida ijtimoiy amaliy funksiyaga ega bo'lgan marosim kuylarini (masalan, Lazgi, Eshvoy) o'ta rasmiy saroy maqomlaridan ajratib olib, ularning mustaqil sotsiologik va madaniy qimmatini e'tirof etgan [10, 16].

4) Avtentik organologik va nazariy leksikaning saqlanishi

1920-yillarda sodir bo'lgan ijtimoiy-siyosiy transformatsiyalar va so'ngra Markaziy Osiyoga joriy etilgan sovet madaniy siyosati (bunda Yevropa klassik musiqa terminologiyasi — masalan, forte, piano, allegro kabi tushunchalarga eng ustuvor ahamiyat qaratilgan) natijasida mahalliy mintaqaning yuzlab avtentik musiqiy atamalari butunlay yo'qolib ketish va unutilish xavfi ostida qoldi.

“Xorazm musiqiy tarixchasi” kitobi aynan shu jarayonda favqulodda muhim filologik arxiv vazifasini o'tadi va o'zida qadimiy o'zbek va fors-tojik tillari qorishuvidan hosil bo'lgan o'ta ixtisoslashtirilgan kasbiy lug'atni saqlab qoldi.

Zamonaviy matnshunoslar va germenektika olimlari uchun Mulla Bekjon va Devonzoda tomonidan berilgan aniq ta'riflar o'tmish ijro tarixini to'g'ri rekonstruksiya qilish uchun beqiyosdir. Asarda fanga muhrlangan bir qator qadimiy klyuch (tayanch) terminlarga quyidagilar kiradi:

-Tavotur: Murakkab musiqiy tuzilmalarni ustozdan shogirdga qat'iy ravishda faqat eshitish orqali xotiraga muhrlashning nihoyatda qattiq va muqaddas, mimetik sadoqatni (bitta notani ham o'zgartirmaslikni) talab qiluvchi intizomli jarayoni.

-Noxun: Tanbur chertish uchun ko'rsatkich barmoqqa maxsus taqiladigan sim yoki suyakdan ishlangan cholg'u vositasi (mediator). Risola shuni anglatadiki, tanbur cholg'usining butun tembr va akustik nozikligi poydevorida to'g'ridan to'g'ri noxun yordamida amalga oshiriladigan kinetik (zarb) usullar yotadi.

-Zang, Taronayi Zang, Nimchorak, Ufor: Ushbu atamalar shunchaki oddiy metrik bo'linishlarni emas, balki Xorazm madaniy ruhiyatiga o'ta xos bo'lgan, mintaqaning qadimiy xoreografik (raqs) an'analari bilan chambarchas bog'lanib ketgan kuchli, serharakat ritmik holatlarni anglatadi.

Agar ushbu asar tomonidan saqlab qolingana ana shu noyob leksika bo'lmaganida, zamonaviy tadqiqotchilarning XIX asr ijrochilik amaliyotidagi psixologik va estetik parametrlarni tahlil qilish yo'lidagi har qanday urinishlari zarur semantik kontekstdan butunlay mahrum bo'lar edi.

XULOSA

“Xorazm musiqiy tarixchasi” asari ustida olib borilgan tarixshunoslik va matnshunoslik tahlillari uning global etno-musiqashunoslikda tutgan yuksak maqomi borasida mutlaq qat'iy xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Birinchidan, ushbu risola o'z mohiyatiga ko'ra o'tmishdagi oddiy tarixiy xotiralar to'plami yoki standart yozishmalardan iborat emas; u XX asr boshi Markaziy Osiyo musiqashunosligining inkor etib bo'lmas ilk ilmiy-analitik hujjati hisoblanadi. Asar qat'iy og'zaki tavotur ijrochilik an'analarni tizimli, qonunlashtirilgan ilmiy qolipga tarjima qilishni kafolatlagan eng muhim epistemologik ko'priklar vazifasini o'tadi.

Ikkinchidan, mazkur matn Xorazm tanbur tabulaturasining fanda yaralishi va uning qo'llanilishi borasida yagona ishonchli manba bo'lib qolmoqda. Asar uning ixtiro qilinishidagi ijtimoiy-siyosiy kontekstni (xon Feruz davlat homiyligini) hamda 18 chiziqli aniq fazoviy-grafik mantiqini batafsil yoritib berish orqali, bugungi kunda G'arbga xos bo'lmagan (non-Western) musiqa notalarining evolyutsiyasini o'rganayotgan har qanday xalqaro olim uchun rad etib bo'lmas amaliy manba hisoblanadi.

Uchinchidan, matn ichida ifoda etilgan kompleks tuzilmaviy tasnif (Tanbur maqomlari, Dutor maqomlari va xalq nag'malari tasnifi) hozirgi kungacha O'zbekistondagi akademik musiqa ta'limining negizini tashkil etib kelmoqda. Shu bilan bir qatorda, matn misli ko'rilmagan filologik arxiv bo'lib xizmat qilib, yuzlab asl mahalliy musiqiy terminologiyalarni (noxun, tavotur, zang, ufor) tarixiy yo'qotilishlardan, sovet assimilyatsiyasidan asrab qolgan.

Adabiyotlar/Литература/References

1. Mulla Bekjon, R., & Devonzoda, M. Y. (1998). Xorazm musiqiy tarixchasi (B. Matyoqubov nashrga tayyorlagan). Toshkent: Yozuvchi nashriyoti. (Asl nusxasi 1925-yilda nashr etilgan).
2. Fitrat, A. (1993). O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. Toshkent: Fan. (Asl nusxasi 1927-yilda nashr etilgan).
3. Xasanova, K. (2024). Xorazm tanbur chizig'i. *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*, 4(5), 174-181.
4. Raxmatova, D. Z. (2024). Xorazm musiqa ma'daniyati haqida tushuncha. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 128-131.
5. Yuldashev, I. (2021). Xorazm dutor ijrochiligi va unda ot jonzoti xususiyatlarining badiiy ifodasi. *Academic Research in Educational Sciences*, 2(4), 260-266. <https://www.google.com/search?q=https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00587>
6. Matyoqubov, O., Boltayev, R., & Aminov, H. (2009). Xorazm tanbur chizig'i. Toshkent.
7. Turaeva, R. (2008). The cultural baggage of Khorezmian identity: traditional forms of singing and dancing in Khorezm and in Tashkent. *Central Asian Survey*, 27(2), 143-153. <https://www.google.com/search?q=https://doi.org/10.1080/02634930802355105>
8. Matyakubov, O. (1990). 19th Century Khorezmian Tanbur Notation: Fixing Music in an Oral Tradition (Tarjimon H. Powers). *Yearbook for Traditional Music*, 22, 29-35. <https://doi.org/10.2307/767931>
9. Tarroh, B. (Xodim). (1994). Xorazm navozandalari. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
10. Ganiev, J., & Khamroeva, H. (2021). Khorezm Dance School: History and Research. 2nd Global Symposium on Humanity and Scientific Advancements, Jacksonville, FL, USA.
11. Levin, T. (1996). *The Hundred Thousand Fools of God: Musical Travels in Central Asia (and Queens, New York)*. Bloomington: Indiana University Press.
12. Jung, A. (1989). *Quellen der traditionellen Kunstmusik der Usbeken und Tadshiken Mittelasiens: Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung des Sasmakam*. Hamburg: Karl Dieter Wagner.
13. Belyaev, V. M. (1975). *Central Asian Music* (Tarjimonlar M. Slobin & G. Slobin). Middletown, CT: Wesleyan University Press.
14. Uspensky, V. (1924). *Shashmaqom*. Moskva.
15. Keogh, B. (n.d.). *Between Theory, Representation and Practice of Maqām: Rethinking the Representation of the Arabic Maqāmāt*.
16. Раджапов, М. (2021). История развития искусства бахши в Хорезмском оазисе. *Общество и инновации*, 2(2/S), 591-595.

SAYT: <https://humansciences.uz>

HUMANSIENCES.UZ

№ 4 (2)-2026

INSONSHUNOSLIK FANLARI JURNALI

JOURNAL OF HUMANITIES

ЖУРНАЛ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

INSONSHUNOSLIK FANLARI elektron jurnali 2025-yil 6-iyunda 830912-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Muassis: "SCIENCEPROBLEMS TEAM" mas'uliyati cheklangan jamiyati.

TAHRIRIYAT MANZILI:

Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil: scienceproblems.uz@gmail.com